

TARİHİ DOKULARIN DEĞİŞİMİNDE YEREL YÖNETİMİN ROLÜ: ULUCANLAR / ANKARA ÖRNEĞİ

Elif Miray Kısaer*, **Neriman Şahin Güçhan****

*ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Arş. Gör.

**ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Prof. Dr.

mkisaer@metu.edu.tr, neriman@metu.edu.tr

Fiziki çevreye ait tüm elemanlar; sosyo-ekonomik, kültürel ve politik güçlerin etkisi ile zaman içerisinde değişip dönüşerek kentsel morfolojiyi oluşturmaktadır. Özellikle tarihi kent dokularında açıkça görülen bu değişimler, miras alanlarının korunmasına yönelik karar mekanizmalarının tutumları ile şekillenmektedir. Ankara tarihi kent merkezi sınırları içinde yer alan geleneksel konut alanları da yaklaşık son yirmi yıldır bu süreçten fiilen etkilenmektedir. Yerel yönetimin sokak sağlıklaştırma projeleri ile dönüşümünü başlattığı Hamamönü ve Hamamarkası, kent morfolojisinin evriminde koruma disiplini açısından sorunlu olarak görülen miras alanlarıdır.

2004 yılında 5226 sayılı 'Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun' ile değişen mevzuatla yerel yönetimlerin kültürel miras alanlarının korunması konusunda yetki ve sorumluluklarının artırılması, Türkiye'deki tarihi kent dokularının değişim ve dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Bu süreç Ankara'da Ulus tarihi kent merkezi sınırlarının güneydoğusunda yer alan Ulucanlar Bölgesi'nin dönüşümünü başlatmıştır. En eskisi 17. yüzyıla ait olan tarihi konutların büyük bir bölümü, Altındağ Belediyesi'nin rekonstrüksiyon uygulamaları doğrultusunda 2016 yılında yıkılmıştır. Sonrasında yapım tekniği, yapı malzemeleri ve mimari elemanları bağlamında özgün konut özelliklerini yansıtmayan rekonstrüksiyonlar yapılarak, Ulucanlar'da 'yeni' bir tarihi konut dokusu üretilmiştir.

Bu çalışmada, yerel yönetimin uygulamaları ile bölgenin geçirdiği değişim ve dönüşüm tarihi dokulardaki özgünlük tartışması üzerinden incelenmiştir. Çalışma alanındaki 66 parsel için; 1930lar, 1993 ve 2011 yıllarına ait kaynaklardan elde edilen bilgiler ile 2020 yılında yerinde yapılan tespitlere dayanarak, konutların fiziki özellikleri ve mevcut durumları analiz edilmiştir. Çalışmada dört farklı zaman aralığına ait analizler karşılaştırılarak tarihi dokudaki değişimin niteliği; doku, yapı adası, parsel ve yapı özelinde incelenmiş ve kent morfolojisine etkileri değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler sonucu Geç Osmanlı Dönemi'ne ait tarihi konut dokusunu barındıran Ulucanlar'ın, son yıllardaki uygulamalar ile özgünlüğünü büyük oranda yitirdiği ve kentin morfolojik evriminde yeni bir süreç oluşturduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ulucanlar, geleneksel konut dokusu, özgünlük

Giriş

Fiziki çevreye ait tüm elemanlar; sosyo-ekonomik, kültürel ve politik güçler etkisi ile zaman içerisinde değişip dönüşerek kentsel morfolojiyi oluşturmaktadır. Özellikle tarihi kent dokularında açıkça görülen bu değişimler, miras alanlarının korunmasına yönelik karar mekanizmalarının tutumları ile şekillenmektedir. 2004 yılında 5226 sayılı ‘Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’ ile değişen mevzuatla yerel yönetimlerin kültürel miras alanlarının korunması konusunda yetki ve sorumluluklarının artırılması, Türkiye’deki tarihi kent dokularının değişim ve dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Son yirmi yıldır Ankara da diğer kentler gibi bu süreçten fiilen etkilenmektedir. Yerel yönetimin sokak sağıklaştırma projeleri adı altındaki uygulamaları ile Hamamönü ve Hamamarkası bölgeleri, Ankara kentinin morfolojik evriminde koruma disiplini açısından sorunlu olarak görülen miras alanları olarak ele alınabilir.

Bu çalışma, Türkiye’deki merkezi ve yerel yönetimlerin koruma alanına olan etkilerinin incelendiği kapsamlı bir araştırmanın örnek alan çalışması olarak incelenen Ulucanlar bölgesinin tarihi dokusundaki değişim-dönüşümü aktarmaktadır.

Çalışma alanı belirlenirken, 1993 yılında Necva Akçura tarafından yürütülmüş ve 1996 yılında da ‘Tarihi çevrede konut-yapı ilişkileri: Ulucanlar örneği’ başlığı ile yayınlanmış olan proje alanı sınırları göz önünde bulundurulmuştur. Kuzey-güney doğrultuda Uzunkavak ve Öksüzler caddeleri arasında; doğu-batı doğrultuda ise Gelin ve Cingöz sokaklarını kapsamaktadır. En eskisi 17. yüzyıla ait olan tarihi konutların büyük bir bölümü, Altındağ Belediyesi’nin rekonstrüksiyon uygulamaları doğrultusunda 2016 yılında yıkılmıştır. Sonrasında yapım tekniği, yapı

Şekil 1. Ulus Tarihi Kent Merkezi’ndeki geleneksel konut alanları

Şekil 2. Çalışma Alanına ait 2006, 2016 ve 2017 Google Earth görüntüleri: Rekonstrüksiyon projesi doğrultusunda 2016-2017 yıllarında yıkımlar gerçekleştirilmiştir (I: 2016 Temmuz, II: 2016 Ağustos, III: 2017 Eylül).

malzemeleri ve mimari elemanları bağlamında özgün konut özelliklerini yansıtmayan rekonstrüksiyonlar yapılarak, Ulucanlar'da 'yeni' bir tarihi konut dokusu üretilmiştir.

Çalışma alanındaki 66 parselde ait; 1930lar, 1993 ve 2010 yıllarına ait kaynaklardan elde edilen bilgiler ile 2020 yılında yerinde yapılan tespitlere dayanarak, konutların fiziki özellikleri ve mevcut durumları analiz edilmiştir. Çalışmada dört farklı zaman aralığına ait analizler karşılaştırılarak tarihi dokudaki değişimin niteliği; doku, yapı adası, parsel ve yapı özelinde incelenmiş ve kent morfolojisine etkileri değerlendirilmiştir.

Ulucanlar: Tarihi Dokunun Dönüşümü

Ulucanlar bölgesi, Osmanlı kentsel dokusunun izlerinin bulunduğu tarihi bir kentsel alandır. Ancak zaman içinde yapılan pek çok müdahale ile geleneksel doku dönüşüme uğramıştır. Bu bölümde, 1936, 1993, 2010 ve 2020 analizlerinin karşılaştırılması ile tarihi kentsel dokudaki değişim aktarılmaktadır. Analizler bölgenin tarihsel gelişimi ile başlayarak; kadastral doku, yapı yoğunluğu, yapıların işlevi, yapım tekniği, yapısal durum, yapısal değişim başlıkları altında yapılmıştır.

Tarihsel Gelişim

Öncelikle, Akok'un (1951) belirttiği gibi, çalışma alanı bir Osmanlı Mahallesi olan Kattanin (Pamukçular) Mahallesi sınırları içinde yer alır. Bu bölge, 1522'de Celal Panbuki (ya da Hallaç Kattanin); 1601 ve 1785-1830 yılları arasında ise Celal Kattanin; ve 1891'de ise Fettani olarak kaynaklarda geçmektedir (Özdemir, 1998, 84 ve Şahin Güçhan, 2001, 150). Özdemir'e (1998) göre Kattanin, Müslüman topluluğun bir arada yaşadığı bir Müslüman mahallesiydi. Nüfus 1607'de 45 iken 1786'da 480'e, 1830'da 510'a çıkmış; en yüksek nüfusa sahip ilçelerden biri olmuştur (Özdemir, 1998, 119 ve Şahin Güçhan, 2001, 150). 1830 yılında en yüksek nüfusun orta gelir gruplarına ait olduğu gözlenmektedir (Şahin Güçhan 2001, 141; Şahin, 1995, 45).

İlçe, geleneksel bir Osmanlı kent dokusu olarak geleneksel konutlardan oluşmaktadır. Ayrıca, Cenab-ı Ahmet Paşa Camii, Hemhum Mescidi, Yörük Dede Türbesi ve Öksüzce Çeşmesi de bu alanda bulunmaktadır. Geleneksel Osmanlı mahallelerinde olduğu gibi bu alanda da dini yapıların etrafında yerleşim birimleri inşa edilmiştir.

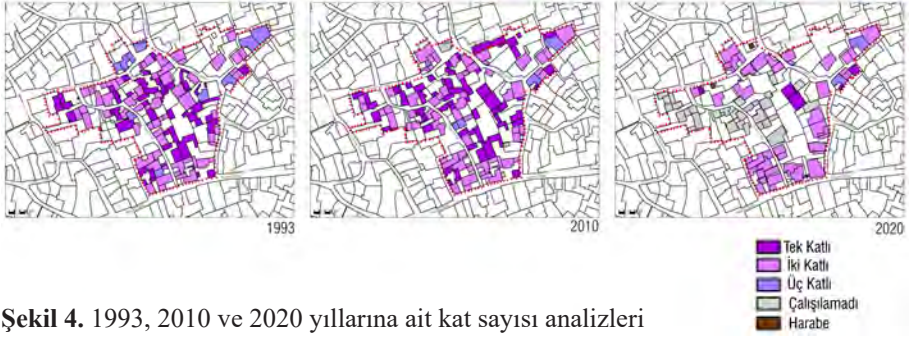
Kadastral Doku

Kentsel doku organik bir düzende oluşturulmuştur; bu nedenle kadastral doku düzensiz bir yapıya sahiptir (Şekil 3). 1936 tarihli harita ile güncel halihazır harita karşılaştırıldığında; parsel sınırları ile sokakların konumu ve formunda büyük değişimler gözlenmemektedir (Şekil 3). Özgün kadastral düzen 1936 tarihli haritada yardımıyla okunmaktadır. Açık alan ve yapıların taban alanları arasındaki oran yaklaşık 1,6'dır (% 38 yapı taban alanı, % 62 açık alan). Bu oran yıllar boyunca büyük ölçüde korunmuştur (Şekil 3).

Ancak yıllar içinde geleneksel konutların parsel üzerindeki konumu ve yapıların formu değişmiştir. Özellikle çalışma alanının güney kesiminde, son yıllarda uygulanan rekonstrüksiyon projeleri ile geleneksel konutların yerleşim düzenleri değiştirilmiş, servis birimlerin çoğu yıkılmış ve konutların üst katları genişletilmiştir.

Şekil 3. 1936, 1993, 2010 ve 2020 yıllarına ait kadastral doku analizleri

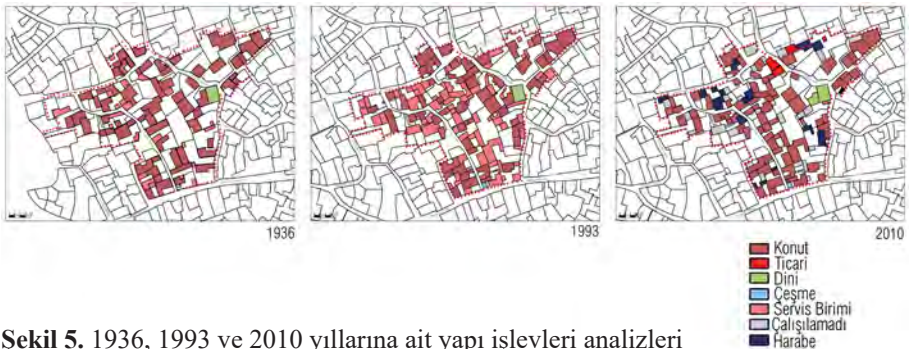
Şekil 4. 1993, 2010 ve 2020 yıllarına ait kat sayısı analizleri

Yapı Yoğunluğu

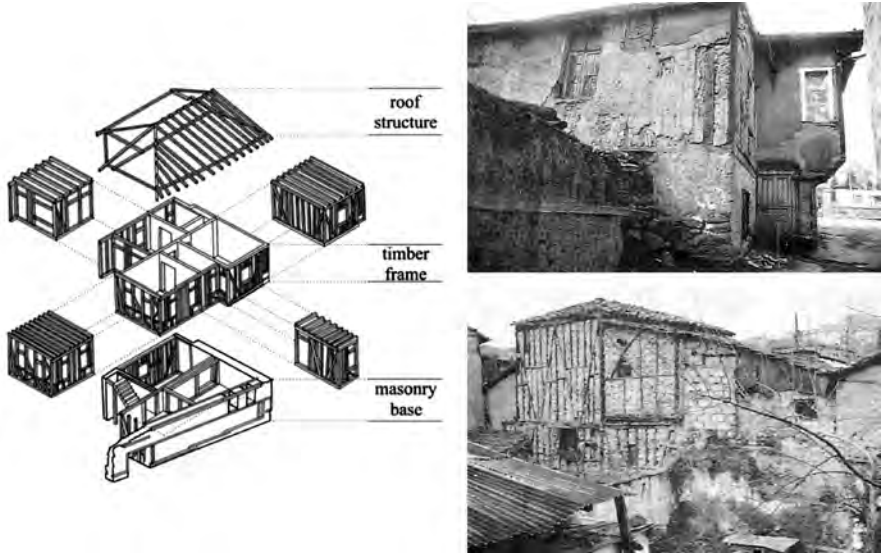
Yapılaşma yoğunluğu aynı zamanda binaların yüksekliği ile de ilgilidir. Geleneksel konutların çoğu zemin ve birinci kattan oluşmaktadır. Üç farklı dönemden elde edilen veriler benzer yaklaşımları göstermektedir (Şekil 4). Dokuda tek katlı servislerin ve iki katlı konutların varlığının yoğun olduğu görülmektedir. Değişim daha çok kuzey ve güney kesimlerde; kuzey kesimde kat sayısında azalma, güney kesimde ise kat sayısında artış olarak gözlenmektedir.

Yapıların İşlevi

Daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi geleneksel Osmanlı mahalleleri dini yapılar etrafında konumlanan konut birimlerinden oluşmaktadır. 1936 tarihli haritada yapılar aynı işlevsel çeşitliliği göstermektedir; konut ve konutların yardımcı birimlerin yanı sıra mescit (Hemhum Mescidi) ve çeşme (Öksüzce Çeşmesi) vardır. Bölge uzun yıllar boyunca konut işlevini sürdürmüştür; ancak, yıllar içinde servis birimleri işlevsel değişikliğe uğrayarak konut amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. 1993 ve 2010 yıllarına ait analizler karşılaştırıldığında (Şekil 5), neredeyse tüm servis birimlerinin konut birimine dönüştürüldüğü görülmektedir. Ayrıca 2010 yılı analizlerinde bölgede ticari kullanım da görülmeye başlanmıştır (Şekil 5).

Şekil 5. 1936, 1993 ve 2010 yıllarına ait yapı işlevleri analizleri

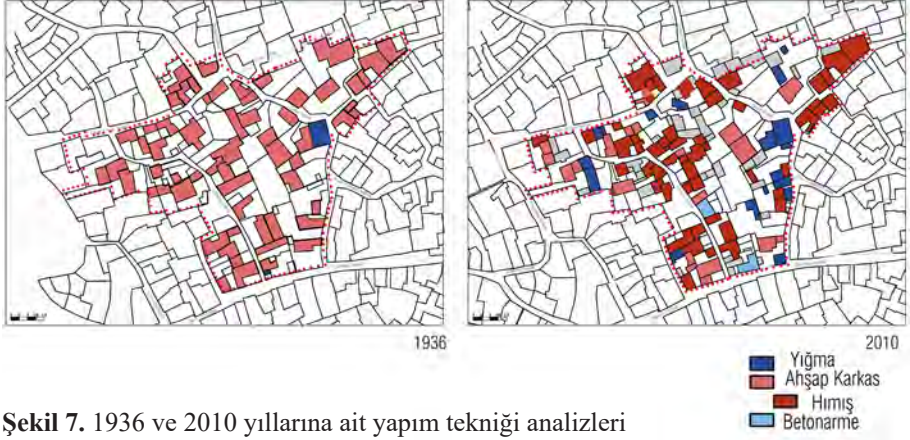
Şekil 6. Geleneksel konutlara ait yapım tekniğini gösteren aksonometrik çizim (Kaynak: Şahin Güçhan, 2018, 14; Şahin, 1995, 173) ve çalışma alanındaki geleneksel yapım tekniği ve malzeme kullanımını gösteren konutlar (Kaynak: Akçura vd., 1996, 78-79)

Yapım Tekniği

Özgün Geleneksel Konutlar, mutfak, depo ve ahır gibi yardımcı birimlerin bulunduğu geniş avlularda yer alan, moloz taş temeller üzerine inşa edilmiş iki katlı ahşap karkas yapılarıdır. Zemin katlar kerpiç yığma; birinci katlar ise ahşap karkas sistem ile inşa edilmiştir. Konutların çoğu Hıms tekniğinde inşa edilmiştir. Ahşap çerçeveler arası dolgu malzemesi olarak kerpiç kullanılmıştır. Çatılar ve saçaklar ahşap karkas ile inşa edilmiş, çatılar alaturka kiremit ile kaplanmıştır (Şekil 6).

1936 haritasının notlarına göre; tüm konut birimleri ahşap karkas yapılarıdır; mescit ve çeşme ise yığma yapılarıdır (Şekil 7). 2010 yılına ait projede ise, bu veriler güncellenerek, geleneksel yapıların çoğunda Hıms tekniğinin kullanıldığı analiz edilmiştir (Şekil 7). Ancak bu analize göre 2010lu yıllarda alanda betonarme yapılar ortaya çıkmaya başlamış, yıllar içerisinde ise özgün doku yok olma riski altına girmiştir.

Altındağ Belediyesi, 2016 yılı itibari ile dokuda var olan özgün Hıms yapıları yıkıp yeniden inşa projelerine (Şekil 2) başlamıştır. Tamamen yıkılıp yeniden inşa edilen konutlar için özgününden farklı yeni inşa teknikleri ve malzemeleri kullanılmıştır (Şekil 8). Rekonstrüksiyonlarda zemin katlar kesme taş yığma, üst katlarda ise tuğla dolgulu ahşap-karkas kullanılmıştır.

Şekil 7. 1936 ve 2010 yıllarına ait yapım tekniği analizleri

Şekil 8. Çalışma alanında rekonstrüksiyonu yapılan geleneksel konutlar (Kısaer, 2018)

Yapısal Durum

Dokudaki değişimi anlamak için bir başka değerlendirme, binaların yapısal durumu dikkate alınarak yapılmıştır. İyi durumda, kötü durumda, oldukça kötü durumda ve harap durumda olmak üzere dört ana başlık belirlenmiştir. Yapısal sorunu olmayan ve mimari elemanlar için sınırlı onarım gerektiren binalar iyi durumda; yapısal sorunu olmayan ancak mimari elemanlar ve malzeme düzeyinde onarım gerektiren yapılar kötü durumda; yapısal sorun ve ciddi malzeme

Şekil 9. 1993, 2010 ve 2020 yıllarına ait yapısal durum analizleri

■ İyi Durumda ■ Oldukça Kötü Durumda
■ Kötü Durumda ■ Harabe

bozulması görülen binalar oldukça kötü durumda; ve doğal etkenler veya müdahaleler ile yıkılan yapılar ise harap durumda olarak işaretlenmiştir (Şekil 9).

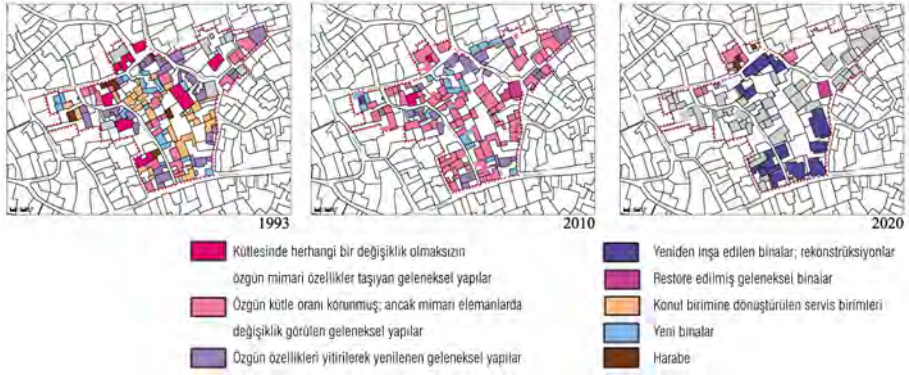
1993 analizine göre, binaların büyük çoğunluğunun kötü durumda, altı konutun ise harap durumda olduğu görülmektedir. Bu durum uzun yıllar boyu devam etmiş, 2010 yılı analizinde de binaların çoğunun kötü durumda ve oldukça kötü durumdaki binaların sayısının arttığı görülmüştür. 1993 ve 2010 analizleri karşılaştırıldığında; Hemhum Mescidi ve az sayıdaki konut dışında binaların yapısal durumu kötüleşir. Ancak 2020 yılında yapılan analizler doğrultusunda alandaki yapıların yapısal durumunda iyileşme görülmüş olup, sadece iki konut yapısının harap durumda olduğu gözlenmiştir. Yapısal durumdaki bu iyileşme, son yıllarda alandaki rekonstrüksiyon uygulamaları ile bağdaştırılabilir.

Yapısal Değişim

Yapısal durum yanı sıra, yapıların özgün özelliklerindeki değişim 1993 ve 2010 çalışmalarında analiz edilmiş; 2020 yılında ise bu analiz sınırlı bir saha araştırması kapsamında gerçekleştirilmiştir.

1993 analizi, çok sayıda servis biriminin konuta dönüştürüldüğünü ve birçok geleneksel konutun da yenilendiğini göstermektedir (Şekil 10). Bu analizde sınırlı sayıda yeni bina ve çoğunluğu servis binası olan ve özgün özellikler taşıyan 9 konut bulunmaktadır. Ancak 2010 yılına kadar ikisi hariç bu konutların bazı onarımlardan geçtiği görülmüştür. 2010 yılında ise çoğu yapının özgün özellikleri okunabilir hale gelmiş ve mescit binası yardımcı birimleri ile restore edilmiştir. Ancak, 2016'da başlayan rekonstrüksiyon uygulamaları ile tarihi dokunun özgün karakterinin okunabilirliği yok edilmiştir.

2020 yılına ait sınırlı arazi araştırması verileri ise çok sayıda geleneksel konutun tamamen yıkılarak yeniden inşa edildiğini göstermektedir. Tescilli parsellerdeki yapıların rekonstrüksiyonu, restitüsyon projeleri doğrultusunda tamamlanmış; diğer konutlar ise tamamen yıkılıp, yeni oluşturulan geleneksel dokuya uyum gösterecek şekilde inşa edilmiştir. Böylelikle çalışma alanının özgün karakteri yıllar içinde özellikle yerel yönetim tarafından yapılan uygulamalarla yok olmuştur.

Şekil 10. 1993, 2010 ve 2020 yıllarına ait yapısal değişim analizleri

Sonuç

1993, 2010 ve 2020 için yapısal durum ve yapısal değişim analizleri birlikte değerlendirildiğinde; Altındağ Belediyesi'nin rekonstrüksiyon uygulamalarıyla tarihi konut dokusunda büyük bir değişim yaşandığını söylenebilir. 2016 yılında Altındağ Belediyesi, Ulucanlar ilçesinde kapsamlı bir yeniden yapılanma projesine başlamıştır. Bu projede, kullanıcıların müdahaleleri veya atmosferik koşullardan zarar gören ancak özgün özellikler taşıyan çok sayıda geleneksel konut yıkılmıştır. Yıkımın ardından, tescilli parsellerdeki konutların rekonstrüksiyonu yapılmış; diğer parsellere ise 'yeni' geleneksel konutlar inşa edilmiştir.

Rekonstrüksiyonlarda özgün yapım teknikleri kullanılmamıştır. Özgün karakter taşıyan geleneksel konutlar; moloz taş temel üzerine zemin kat yığma kerpiç duvar, üst katlarda kerpiç dolgu ahşap karkas kullanılmıştır (Hıms tekniği). Rekonstrüksiyon projelerinde ise zemin katlar kesme taş yığma ve üst katlar ise ahşap karkas arası tuğla dolgu ile inşa edilmiştir. Oysa Ankara'da geleneksel konutlar içinde zemin katın tümüyle kesme taş olduğu örnekler sayıca çok azdır. Dolayısıyla kullanılan yeni malzeme düzeni özgünü ile uyumsuz. Daha da yanıltıcı olan durum ise üst katta Ankara tipi çıkmaların kullanıldığı yapılarda zemin katta kesme taş olan konut hiç yokken, günümüzde bu şekilde özgününde hiç olmayan malzeme ve kullanımıyla yapılar üretilmiştir.

Rekonstrüksiyonlarda; özgün cephe organizasyonu kopyalanarak, geleneksel cepheler taklit edilmiştir. Çıkmalar, ahşap kapılar ve pencereler gibi mimari elemanlar yeniden üretilmiş, cephelerde özgün konumuna yerleştirilseler de özgün boyutlarda üretilmediklerinden özgün cephe organizasyonunu yansıtmada hatalı kalmışlardır. Bu açıdan bakıldığında, rekonstrükte edilen yapılar, özgün Ankara konutunun özelliklerini yansıtmaktan çok uzaktır. Bu yeniden inşa sürecinin tüm alanda uygulanması sonucu; Ulucanlar'da özgün korunmuş bir tek geleneksel ko-

Şekil 11. 1993 ve 2011 fotoğrafları özgün konutu göstermektedir. Ancak yapılan rekonstrüksiyonlar ile geleneksel doku taklit edilmiştir.

nut mevcut değildir. Koruma adına yapılan bu yanlış müdahaleler, yenilenemez kaynaklar olan kültür varlıklarının yok edilmesi ile sonuçlanmaktadır.

Bu anlamda, Altındağ Belediyesi'nin rekonstrüksiyon projesi, özgünlüğün sınırlı bir anlayışı içinde geleneksel dokuyu yeniden yaratma çabası olarak tanımlanabilir. Geleneksel konutlar; yapım tekniği, plan ve cephe organizasyonlarıyla bir bütün olarak ele alınmalıdır. Rekonstrüksiyon uygulamaları öncesinde bu yapılar; tarihi değer, mimari değer, estetik değer, belge değeri, teknik-teknolojik değer, anı değeri, sosyal değer gibi pek çok değer taşıyordu. Ancak özgün yapıların yıkılması ve yeniden inşası ile bu değerlerin tümü yok edilmiş, Ankara'nın kentsel morfolojik evriminde geri dönüşü olmayan büyük kayıplar yaşanmıştır.

Kaynaklar

Akçura, N. vd. (1996). Tarihi çevrede konut-yapı ilişkileri: Ulucanlar örneği. Ankara: T.C.Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı.

Akok, M. (1951). Ankara'nın eski evleri, Ankara Etnoğrafya Müzesi Yayımı Seri: I - No: I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Aktüre, S. (1981). 16.yy öncesi Ankara. In Tarih İçinde Ankara Seminer Bildirisi, E.Yavuz & Ü.N. Uğurel (eds.), pp.1-47, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği.

Ergenç, Ö. (1995). Osmanlı Klasik Dönemi kent tarihçiliğine katkı: XVI.yüzyılda Ankara ve Konya. Ankara: Ankara Enstitüsü Yayınları.

Özdemir, R. (1998). XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ankara, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Saęıroęlu, Ö., & Aksulu, B. (2011). A proposal for sustainable urban conservation and rehabilitation of Ulucanlar district, Ankara. *Gazi University Journal of Science* 24(3), 593-604.

Sudan, A. E. (2012). The Role and approach of local authorities in the field of ‘conservation’ : case study in Hamamönü / Ankara, unpublished Master’s thesis, Ankara: METU.

Şahin, N. (1995). A Study on Conservation and Rehabilitation Problems of Historic Timber Framed Houses in Ankara. Unpublished PhD Thesis. METU, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Architecture-Restoration, Ankara, Turkey

Şahin Güçhan, N. (2001). 16-19 yy. nüfus tahminlerine göre Osmanlı Ankara’sında mahallelerin sosyal-fiziksel özellikleri ve değişim süreçleri üzerine bir deneme. In *Tarih İçinde Ankara II*, Y. Yavuz (ed.), pp. 123-154, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Şahin Güçhan, N. (2018). History and Characteristics of Construction Techniques Used in Traditional Timber Ottoman Houses, *International Journal of Architectural Heritage*, 12:1, 1-20, DOI: 10.1080/15583058.2017.1336811